

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ

SOSİAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 29 (I HİSSƏ)

Bakı - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

SOSIAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 29
(I HİSSƏ)

BAKİ – 2022

MÜASİR ŞƏHƏR YAŞAYIŞ EVLƏRİNDƏ İNTERYER TƏRTİBATI: ƏNƏNƏVİLİK VƏ MÜASİRLİYİN VƏHDƏTİ

Abbaszadə Nərmən Arzu qızı
AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu
Mədəni antropologiya ixtisaslaşmasının II kurs magistrantı
nermin.ava97@mail.ru

Açar sözlər: yaşayış evləri, ənənəvilik və müasirlik, interyer, maddi və mənəvi mədəniyyət.

Ключевые слова: жилые дома, традиционализм и современность, интерьер, материальная и духовная культура.

Key words: residential houses, tradition and modernity, interior, material and spiritual culture

Azərbaycan xalqının maddi-mədəni irsinin tarixilik və müasirlik aspektindən araşdırılması antropologiya elminin, xüsusilə də onun bir sahəsi olan mədəni antropologiya qarşısında duran vacib problemlərdən biridir. Mənəvi mədəniyyət, təsərrüfat və ailə məişəti ilə yanaşı, maddi mədəniyyət də bu maddi-mənəvi dəyərlərin üzvi tərkib hissəsini təşkil edir. Hər bir xalqın maddi mədəniyyəti dedikdə, ilk növbədə onun minilliklər boyu ilkin ibtidai təxəyyül və zəngin empirik bilikləri, əməli vərdisləri hesabına yaradıb təkmilləşdirdiyi, inkişaf etdirərək nəsil-dən-nəslə ötürdüyü maddi sərvətlər başa düşülür. Bu maddi elementlər davamlı xarakter daşıyaraq özünün baza əsasını, müəyyən xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır, eyni zamanda, müxtəlif tarixi mərhələlərdə mövcud olur, yeni sosial-siyasi mühitə, ictimai-iqtisadi formasiyaya uyğun dəyişir.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq elmi-texniki inqilablar nəticəsində Azərbaycan xalqının ənənəvi həyat və məişət tərzinin sürətlə dəyişikliyə uğraması ötən yüzilliklərin əksər empirik biliklərinin, əməli vərdislərinin unudulmasına gətirib çıxarmışdır. Beləliklə, bir çox təsərrüfat və sənət fəaliyyəti sahələri ilə bağlı maddi mədəniyyət nümunələri də muzey eksponatlarına çevrilmişdir. Yəni elmin, texnikanın, sosial-iqtisadi həyat şəraitinin inkişafı nəticəsində məişət tərz, mədəniyyət sahələri böyük dəyişikliklərə məruz qalmış və xalqın minillər boyu yaratdığı maddi-mədəni sərvətlər öz ilkinliyini itirərək daha çox müasirləşmişdir. Belə ki, sözügedən dəyişikliklər özünü müasir evlərin daxili interyer tərtibatında da əks etdirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan mədəni antropologiya elmində bu vaxta qədər xalqımızın ərsəyə gətirdiyi müasir şəhər yaşayış evlərinin daxili sahmanında etnomədəni xüsusiyyətlər mövzusu, demək olar ki, elmi baxımdan araşdırılmamışdır. Doğrudur, Azərbaycan xalqının məişət və mədəniyyətini geniş tarixi-etnoqrafik tədqiqata cəlb edən bir çox etnoqraflar olmuşdur. Məsələn, onlardan A.Ə.Paşayev Ordubad şəhərini, N.H.Ciddi Şamaxı şəhərini, Ş.Ş.Nağıyeva Quba şəhərini, İ.G.Məmmədova Təbriz şəhərini tədqiqat obyekti kimi seçsələr belə araşdırmalarının zaman kəsiyini XX əsrin əvvəllərinə kimi məhdudlaşdırmış, müasir şəhərlərimizdə tikilən yaşayış evləri və onların daxili sahmanı haqqında təəssüf ki, heç bir elmi mülahizə söyləməmiş, antropoloji tədqiqatlar aparmamışlar. Hətta xalqımızın maddi mədəniyyətinə həsr olunmuş ümumiləşdirilmiş əsərlər işıq üzə gərsə də həmin monoqrafiyalarda Azərbaycanın müasir şəhərlərində yaşayış evlərinin daxili sahmanının etnomədəni xüsusiyyətləri öz əksini tapmamışdır.

Xalqımızın maddi mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan yaşayış evləri fondu öz rəngarəngliyi və tiplərinin müxtəlifliyi ilə Qafqaz regionunda özünəməxsus yer tutur. Mütəxəssislərin qənaətinə, ev bəşər tarixinin bütün dövrlərində insanın zəruri həyatı ehtiyaclarını (yemək, yatmaq, təhlükədən qorunmaq, istirahət etmək və s.) ödəməyə xidmət edən ən mühüm məişət vasitəsi olub. İnsanın əməli fəaliyyətinin ilk məhsullarından olan yaşayış evləri və onların

müxtəlif tipoloji növləri məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, təbii-coğrafi şərait, ictimai münasibətlər, ailə formaları, təsərrüfat məişəti və ümumən, cəmiyyətin sosial quruluşu ilə üzvi surətdə bağlı olmuşdur.

Xalq yaşayış evi tiplərinin yaranmasında ərazinin təbii-coğrafi şəraiti, əhalinin təsərrüfat məşğuliyyəti, inşaat materialları, tikinti texnikası və ailə məişəti müəyyənədicilərin rol oynamışdır. Məhz bu amillərin təsiri ilə xalq yaşayış evləri müxtəlif tiplərdə olmuş, təbii mağaralardan (zağa, kaha, daran, sığınacaq, kühül) müasir yaşayış evlərinə kimi uzun bir tarixi təkamül prosesi keçmişdir. “Tarixi-etnoqrafik anlamda ev təbii və süni surətdə düzəldilmiş məişət sahəsi, sığınacaq yeri olub, məhsuldar qüvvələrin sonrakı inkişafı nəticəsində çox böyük və mürəkkəb təkamül yolu keçmişdir. Məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə sıx bağlı olan yaşayış evi cəmiyyətdə əmlak bərabərsizliyinin yaranması və sosial təbəqələşmənin dərinləşməsindən sonra həm də sosial göstəriciyə, özünün mükəmməl memarlıq görkəmi ilə nüfuz, şöhrət rəmzinə çevrilmişdir” [2, s.113-114].

Müxtəlif ev tiplərinin formalaşmasında mövcud ictimai quruluşun, onun dəyişməsi ilə həmahəng həyat tərzinin də mühüm rolu olmuşdur. XX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycan əhalisinin iqtisadi vəziyyətinin ağırlığı, ictimai-iqtisadi inkişafın zəif sürəti, mövcud tarixi şərait yeni tipli müasir evlərin yaranmasını uzun müddət ləngitmiş, bir sıra arxaik ev tiplərinin son zamanlara qədər qalmasına səbəb vermişdir.

Ev tiplərinə tarixi olaraq nəzər yetirsək deyə bilərik ki, Azərbaycanda ən qədim məskənlər ibtidai insanların ilk yaşayış evləri olan təbii və süni mağaralar olmuşdur. Təbii mağaralar öz növbəsində məhsuldar qüvvələrin inkişafı və bununla bağlı olaraq inşaat texnikasının təkmilləşdirilməsi nəticəsində süni mağaralar və qazma tipli evlərlə əvəz olunmuşdur [5]. Süni mağaraların Azərbaycan ərazisində neolit dövründən başlayaraq istifadə olunduğunu qeyd edən İ.M.Cəfərzadənin fikrincə, möhkəmlənən və iqtisadi cəhətdən güclənən ibtidai qəbilələr öz yaşayış yerlərini genişləndirməkdən əlavə, özlərinə əvvəlkindən daha əlverişli və formaca fərqli yaşayış məskənləri salmağa başladılar. Beləliklə, məişətə yeni məskən tipi – süni mağara daxil oldu. Daş hörgünün yaranması isə qazma və yarımqazma tipli evlərin formalaşmasında əsaslı rol oynamışdır.

İctimai inkişafın sonrakı dövrlərində xalqın yaşayış evi fonduna qazma, qaradam, möhrə ev, kərpic evlər, ağac evlər, daş evlər daxil olmuş, eləcə də əhalinin məişətində daha mürəkkəb memarlıq-konstruksiya quruluşuna malik ev tipləri meydana gəlmişdir. Bu evlər xalq arasında “ışıqlı ev”, “tənəbi ev”, “aynabəndli ev”, “ağ otaq”, “imərət”, “malikanə”, “mülk”, “qəs” və s. adlanaraq daha çox varlı ailələrə məxsus idi. Sözügedən evlər adətən, hündür daş hasarlarla çevrilənir, əlaqəpəşmə ilə təchiz olunurdu. Həm də xarici kompozisiyası və onun tərkib hissələri ilə seçilir, ağac şəkəli qapı və pəncərələri ilə diqqəti cəlb edir, interyerdə divar və tavanlar zəngin bədii tərtibatı ilə göz oxşayırdı. Azərbaycanın Quba, Şəki, Şuşa, Gəncə, Bakı, Şamaxı, Ordubad və s. şəhərlərində belə ev tiplərinə tez-tez rast gəlmək olardı.

Azərbaycanın xalq yaşayış evlərinin yeni inşaat ənənələri ilə zənginləşməsi memarların yaradıcılığı ilə sıx surətdə bağlıdır. Yerli inşaat materiallarının növ müxtəlifliyini, xalqın xarakterini, həyat və məişət tərzini dərinlən anlayən memarlar qazandıqları empirik bilik və təcrübələrini nəsil-dən-nəslə çatdıraraq inşaat ənənələrinin zənginləşməsində mühüm rol oynamışlar. Belə ki, XIX–XX əsrin əvvəllərində inşa olunmuş yaşayış evlərinin bu günədək gəlib çatan nümunələrinin təmsalında Azərbaycan xalq sənətkarlarının yüksək bədii memarlıq və zəngin inşaat ənənələrinə malik olduqları aydın görünür. Təbii-iqlim və sosial-iqtisadi şəraitin təsiri ilə yanaşı, xalq memarlarının fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərinin də burada böyük rolu olmuşdur. Taxtadan oyma naxışlı dekorativ tağbəndlər, müxtəlif rəngli şüşələrlə örtülmüş vitraj, zərif işlənmiş şəkəllər, zəngin bəzəkli eyvanlar və bir sıra başqa memarlıq ünsürlərinin yaradılması və tətbiq edilməsi yaşayış binalarına təqdirəlayiq bir görkəm vermişdir.

XX əsrin 30-50-ci illərindən başlayaraq həyata keçirilən sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf tədbirləri nəticəsində Azərbaycan xalqının inşaat mədəniyyətinin zənginləşməsi prosesi xeyli sürətlənmişdir. Tikinti işlərində yeni inşaat materialları (mişar daşı, mişarlı taxta, şifer, tənəkə-dəmir örtük, yağlı boya, dəmir-beton plitələr, şüşə, sement və s.) geniş yer tutmuş, məhz bu tikinti materiallarının sayəsində də Azərbaycan xalqının yaşayış evi fonduna çoxmərtəbəli, iki və daha artıq girişli olan, mürəkkəb memarlıq-konstruksiya quruluşuna malik evlər silsiləsi daxil olmuşdur. Şübhəsiz ki, belə evlərin interyerində də yeni inşaat elementləri özünü büruzə vermişdir. “Xalq memarları, yaşayış binalarının ardıcıl inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi əsasında Bakıda H.Z.Tağıyevin evini, İsmailiyyə binasını, Səadət sarayını və onlarla belə gözəgəlimli məşhur yaşayış evlərini, Şəkiddə Xan sarayını, Şəkiyanovların evini, Qarabağda Pənahəli xanın sarayını, Şuşada Zöhrəbəyovların imarətini, Mehmandarovların, Əsəd bəy və Natəvanın evlərini, Naxçıvanda Naxçıvan xanlarının evini, Lənkəranda Tuğra xanının və İsa bəyin evlərini, habelə digər qiymətli abidələri yaratmışlar” [5, s. 67-68].

Evlərin interyer tərtibatında ənənəviliklə müasirliyin müqayisəsinə nəzər saldıqda görürük ki, keçmişdə yerüstü tikilən şəhər və kənd yaşayış evlərinin əksəriyyətində müxtəlif məqsədlər üçün düzəldilmiş divar açırmaları (taxça, zeh və ya rəf - ləmə, divar rəfi, yük yeri (camaxatan), dolab - xarxara, buxarı və s.) kimi mühüm elementlər olmuşdur. Məhz mebel ləvazimatının hələ ev məişətinə daxil olmaması və ya əksər əhali kütləsi üçün bahalıqına görə əlçatmaz olduğundan istər şəhər, istərsə də kənd əhalisi divarda düzəldilən açırlara böyük üstünlük verməyə çalışmışdır. Etnoqraf-alim F.Vəliyevin fikrincə, Azərbaycan xalq yaşayış evlərinin daxili sahmanında mühüm məişət elementlərindən biri yük yerinin (camaxatanın) olması idi. Məlumdur ki, pəyə, qazma və qaradam tipli evlərdə yük yeri daş, kərpic və ya ağac dayaqqlar üzərində qurulan yükaltılardan ibarət idi. Yerüstü evlərdə isə bunun üçün xüsusi hazırlanan divar açırmaları istifadə olunurdu.

Yük yeri evin ölçüsündən asılı olaraq iki və ya üç ədəd olurdu. Daş və ya kərpic hörgülü evlərdə yük yerinin eni təxminən 1,3 m, hündürlüyü 1,45 m, divarın içinə doğru batığı isə 60-70 sm-ə çatırdı. Oraya əsasən yataq ləvazimatı: yorğan-döşək, paltar, ehtiyat saxlanılan gəbə, kilim, palaz, yataq dəsti və s. yığılırdı. Bəzən evdə iki və ya daha çox yük yeri olduqda, onlardan hətta ərzaq saxlamaq üçün də istifadə olunurdu. Yük yerlərinin qabağını adətən, ipək və pambıq parçalardan tikilmiş saya pərdələrlə, varlı evlərdə isə tikmə naxışlarla bəzədilmiş “zərəndaz” adlanan pərdələrlə tuturdular. Müasir evlərin daxili interyerinə nəzər saldıqda görürük ki, yük yerləri formasını dəyişsə də (bu bəzən kiçik otaq formasında ola bilər) mahiyyət etibarilə qalmaqdadır. Hazırda yük yerlərini müxtəlif mebellər əvəz edir və onların dizaynına nəzər saldıqda müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşma müşahidə edilir.

Evlərin daxili sahmanındakı məişət elementlərindən bir digəri olan taxça gündəlikdə işlədilməyən ev avadanlıqlarının, qiymətli şeylərin, qadın zینət əşyalarının, paltar boxçasının (Naxçıvanda ona “paltar çarşovu” deyirdilər) saxlanması üçün nəzərdə tutulurdu. Hər bir evdə, adətən, taxça bir cüt olmaqla, 140x80x25-30 sm ölçüdə simmetrik şəkildə buxarı yerləşən divarın sağ və solunda düzəldilirdi. XIX əsrin ortalarına kimi taxçaların qabağı, üzəri müxtəlif naxışlarla bəzədilən pərdələrlə tutulurdu. Sonralar, xüsusilə də XIX əsrin sonlarında tikilən yaşayış evlərində taxçalara qapı qoyulur, “qarğaburnu” (“qarğadili”, “qulax”) adlanan cəftə ilə bağlanırdı.

Gündəlikdə işlədilən qab-qacağı, azuqəni, çay və xörək dəstlərini taxçanın bir növü olan dolabda (dulada) saxlayırdılar. Taxça ilə müqayisədə dolab kiçik olub, təxminən 100x70x20-25 sm ölçüdə qurulurdu. Adətən, təkotaqlı evlərdə bir cüt dolab olurdu. Bəzən evin eyvanında da dolaba təsadüf edilirdi. Şəki-Zaqatala bölgəsində dolabın bir növü olan xarxaraya, adətən yastıq, balıq, mütəkkə, xırda döşək dəstləri (nalça, nimdər) yığılırdı. Hazırda istər müasir şəhərlərdə, istərsə də kəndlərdə dolablar evlərin daxili sahmanında önəmli rol oynayır. Təbii ki, tarixi dövr və mədəni ünsürlərin inkişafı dolabların formasının və üslubunun dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

Həmçinin müasir dövrə nəzər salsaq görürük ki, evlərin daxili interyerində Şərq və Qərb üslubunun vəhdəti əks olunur. Şərq və Qərb üslublarının təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın müxtəlif ölkələrində müşahidə olunur. Bu da onu deməyə əsas verir ki, müasir dünyada daxili interyerdə qərb üslubuna meyil olduğu qədər şərq ornamentlərinə də önəm verilir, tərtibatda öz yerini alır. Sözügedən proses heç də təəccüblü deyil çünki, tarixən həyata keçirilən köçlər, işğallar, ticarət əlaqələri və dolayısı ilə sivilizasiyaların daim vəhdətdə olması müxtəlif mədəniyyətlərin bir digərinin elementlərini mənimsəməsinə şərait yaratmışdır (təcrid olunmuş mədəniyyətlərdə bunun əksini müşahidə etmək mümkündür).

Interyerin digər elementi olan üzərinə müxtəlif mətbəx avadanlığı yığılmış rəfi (zeh, ləmə) bir qayda olaraq, evin yan divarları boyunca düzəldirdilər. Bəzən evin bütün divarları boyu düzələn zehə də təsadüf olunurdu. Yaşayış evlərində zehin iki forması (divarda yerləşdirilmiş batıq şəklində və divardan 20-25 sm irəli çıxmış qomqamış kəmərlər və ya taxta qurşaq şəklində) geniş yayılmışdı. Durma tipli yaşayış evlərində zehi xüsusi əndazə ilə qovaq ağacından yonub düzəldirdilər. 3-4 sm qalınlığında, 2,5-3 m uzunluğunda və 20-25 sm enində olan taxtanın hər iki başından açılmış qoşa deşiklərdən eşilmiş köşə keçirərək dam çardağının pərdilərinə bağlayırdılar. Divara söykənmiş vəziyyətdə olan zehin üzərinə məişətdə az işlədilən və tez sınan ev avadanlığı müəyyən ardıcılıqla və xüsusi zövq ilə yığılırdı. Zeh bir növ ailənin iqtisadi vəziyyətinin barometri idi. Oraya düzülmüş qabların sırasına, sayına, dəyərinə və müxtəlifliyinə görə ailə sahibinin maddi vəziyyətini müəyyən etmək olardı. Zehin daha yaraşqlı və formalı görünməsi üçün, adətən, yük yerinin üstü ilə zehin altında qalan aralıq hissəyə bütün divar boyu rəngbərəng parçalardan bucağının biri aşağıya doğru meyli olmaqla üçbucaq formasında “zehqabağı” adlanan xüsusi biçimli qabaqlıq tuturdular. [5, s. 74-75].

Müasir şəhər yaşayış evlərində bütün bu interyer tərtibatı elementləri, demək olar ki, büsbütün formasını dəyişmişdir. Hal-hazırda şəhər evlərinin panel və daş hörgülərində divar açırımlarının müasir formalarına rast gəlinir. Məsələn, keçmiş ənənəvi yaşayış evlərinin daxili sahmanında xüsusi yer tutan yük yerini (camaxatanı) indi ya interyerdə xüsusi düzəldilmiş qarşısı taxta qapı ilə örtülən “saxlanc yerləri” (əhali buna çox zaman “kladovka” deyir), yaxud da giriş qapısının üstündə yerləşdirilmiş və ya eyvanda quraşdırılmış dolablar əvəz edir. Qeyd edək ki, müasir evlərin interyer tərtibatında yük yerinin forması dəyişsə də, mahiyyəti olduğu kimi qalır: yenə də ondan (saxlanc yerindən) ailənin məişət tələbatı üçün istifadə edilir.

Hazırda ənənəvi xalq yaşayış evlərinin daxili sahmanında qərarlaşan taxça, rəfləmə-zeh, dolab-xarxara kimi interyer tərtibatı elementlərinə isə müasir şəhər evlərində rast gəlinmir. Onları, bir qayda olaraq, divarboyu mebellər, səliqə ilə ağacdən düzəldilmiş dolabçalar, mətbəx mebelləri və s. əvəz edir.

Məlum olduğu kimi, şəhər və ya kənd yaşayış evlərinin daxili sahmanında keçmişdə buxarı adlanan interyer elementinin mühüm rolu olmuşdur. Ondan kənd yaşayış evlərində xörək hazırlamaq və evləri qızdırmaq, şəhər evlərində isə sırf evi qızdırmaq məqsədilə istifadə olunurdu. Yaşayış evlərinin əksəriyyətində buxarı kəllə divarın ortasında yerləşdirilirdi. Bəzən otağın küncələrinin birində ocaq oyuğundan və divariçi tüstü borusundan ibarət buxarılara da rast gəlmək olurdu. Atmosfer çöküntülərindən mühafizə edilməsi və tüstünü yaxşı çəkməsi üçün buxarının başı hörülərək dam örtüyündən 80-90 sm hündürə qaldırılır, künbəzli, qövsvarı və ya üçbucaq formalı başlıqla tamamlanırdı. Şirvanın bağdadı tipli evlərində bu funksiyanı “səbətbaça” yerinə yetirirdi. Abşeronda isə buxarısı olan evlər “dublalı evlər”, yaxud da “dublabaçalı evlər” adlanırdı.

Keçmişdə ancaq evlərin qızdırılmasına xidmət edən, dekorativ işləmələri ilə kamil sənət əsəri təsiri bağışlayan və quruluşca müxtəlif olan buxarılar isə əsas etibarilə varlıların evlərində olurdu. Evin sahibi, özünün iqtisadi imkanının durumundan asılı olaraq əsasən qonaq otağında (zalda) buxarı quraşdırırdı. Belə buxarılarda həm ocaq yerinin ətrafı, həm də tüstü borusunu üzəri kaşı

(kafel) materialı ilə üzlənir, dekorativ işlənməsi baxımından göz oxşayır, ətrafına iki ədəd yelləncək-kreslolar qoyulurdu. Belə olduqda buxarı evin qızdırılmasından daha çox istirahət məkanı təsiri bağışlayırdı.

Fərdi yaşayış evlərində buxarılarda od qalmaq üçün odun parçalarından istifadə olunsada, çoxmərtəbəli binalarda onun yanacağını təbii qaz təşkil edirdi. Belə buxarılar çox zaman simvolik qızdırma vasitəsi təsiri bağışlayır, əsil mənada evin interyer tərtibatında ənənəni qoruyub saxlamağa xidmət edərək interyerin bədii tərtibatına xüsusi bir zövq qatırdı. Qeyd edək ki, yaşayış evlərində buxarı quraşdırılması ənənəsinə müasir dövrdə fərdi yaşayış evlərində (mülk, villa) daha çox, çoxmərtəbəli və çoxmənzilli yaşayış evlərində isə qismən təsadüf edilməkdədir. Baxmayaraq ki, hazırda yaşayış evlərinin əksəriyyəti mərkəzi istilik sistemi və fərdi qaydada kombi sistemi ilə qızdırılır, hər halda buxarı (kamin) quraşdırmağa üstünlük verən mənzil sahibləri də kifayət qədərdir. Bu element öz təyinatını qoruyur və elə müəyyən mənada keçmişin izlərini daşımağa xidmət edir.

XX əsrin 30-50-ci illərinin şəhər yaşayış evlərində mənzillərin divarlarını xalçalarla bəzəmək ənənəsi uzun müddət davam etmişdir. Belə bir ənənəni biz Naxçıvan şəhərinin varlı evlərinin təmsalında daha aydın izləyə bilirik. Xalq yaşayış evlərinin tədqiqatçıları qeyd edirlər ki, keçmişdə Naxçıvan bölgəsinin “varlı ev”lərində xüsusi sifarişlə Təbriz ustaları tərəfindən toxunmuş xal-xalça dəstləri ilə evi döşəmək adət halını almışdı. Tavan istisna olmaqla bütün döşəmə və divar bütöv xalçaya tutulurdu. Sifariş verildikən evin qapı və pəncərə açırımlarının ölçüləri nəzərə alınır. Xal döşəməni tam bağlamayanda, ona “kənarə” deyilən ensiz, uzunsov xalçalar əlavə edilirdi. Giriş qapısının astanasına isə “payandaz” atılırdı.

Müasir şəhərlərdə hazırkı dövrdə yaşayış evlərinin divarlarına əlvan naxışlı divar kağızları (oboy) vurulduğundan, artıq divarlara xalça asmaq ənənəsi aradan çıxır. Doğrudur, ata-baba ənənəsinə sadıq qalan bəzi mənzil sahiblərinin evlərində divarlardan xalça asmaq ənənəsi bu gün də müşahidə edilə bilər. Lakin bu bir həqiqətdir ki, müasir dövrdə şəhər həyatında keçmişin izi olaraq daha qiymətli sayılan qədim xalılara interyerdə xüsusi yer verilsə də onların divardan asılması halına çox az rast gəlinir.

Evlərin daxili sahmanında keçmişlə müasirliyin vəhdətinin bir nümunəsini də döşəməyə salınmış xalça-palazın, xalça əvəzləyicilərin (kovrolit) üstündən açıq üsulla soyulmuş qoyun dərilərinin atılmasında görmək olar. Belə ki, keçmiş məişətin təəssübünü çəkən, onu yaşatmağa çalışan, kənd interyer dizaynından bəhrələnməni mədəni və sağlam yaşamağın rəhni hesab edən ailələrinin evlərində bu interyer ləvazimatına tez-tez rast gəlmək mümkündür. Onlar yaxşı aşılınmış, yağ-piy qatlarından təmizlənmiş, uzun saçaqlı qoyun-qoç dərilərini həm döşəmənin soyuğundan qoruyucu vasitə kimi, həm də dekorativ bəzək vasitəsi kimi istifadə etməyə üstünlük verirlər. Keçmişdə olduğu kimi, hazırda da ev sahibinin maddi imkanından asılı olaraq döşəməyə keçə (garbit), palaz, cecim, həsir (tumu – püzətumu, lığ tumu), kilim, xalça, gəbə və s. salanlara, üzərinə aşılınmış qoyun dərisindən ayaqaltılar qoyub, mütəkkə, balış və döşəkçələr (nalça, nımdər) düzərək istirahəti, yemək oynəsini döşəmə üzərində icra edənlərə təsadüf etmək mümkündür.

İnteryerin mətbəx əşyaları ilə bağlı olan və kifayət qədər dəyişikliyə uğrayan elementləri xüsusilə diqqətəlayiqdir. Belə ki, keçmişdə bulaq, kəhriz və quyu suları təbii şəkildə, çay suyu isə su daşından süzdürülərək istifadə olunurdu. Su daşı məsaməli və qumlu daşlardan konusvari şəkildə yonularaq düzəldilir, ölçülərindən asılı olaraq 15-20, hətta 30 litrə qədər su tuturdu. Su daşı xüsusi ağac altlığa yerləşdirilir, altına su yığılmaq üçün qab qoyulurdu. Azərbaycanın aran bölgələrində yerləşən kənd və şəhər evlərinin demək olar ki, hamısında su daşı zəruri məişət avadanlığı hesab olunurdu. Bu ənənəni qoruyub saxlamağa çalışan bəzi şəhər ailələrinin mənzillərində müasir dövrdə də su daşı istifadə olunmaqdadır. Baxmayaraq ki, müxtəlif su

təmizləmə qurğuları, su filterləri geniş şəkildə şəhər məişətinə daxil olmuşdur, ancaq yenə də ənənəni qoruyub saxlayanlar su daşına müraciət etməkdədir.

Günümüzdə şəhər əhalisinin yaşayış evlərinin daxili sahmanında çay hazırlama avadanlığı kimi od samovarı, daş ütü (bütöv ütü, od ütüsü), misdən, gildən və dəmirdən hazırlanmış dekorativ səciyyəli məişət qabları (vaza, güldan, dolça, güləbdan, səhəng, güyüm, qumquma, qurt-qurt, sürəhi, parç, birəlli (tayqulp), yuyunmaq və dini ayinlərin icrası zamanı dəstəmaz almaq üçün aftafa-ləyən (fəşir), lüləyin, kuzə, bardaq, cürdək, qülə, piti dopusu, sərpic, sərnici, badya, qablama, tiyan, cıncır, qapaqlı, çıraq, lampa, manqal və s.) az və ya çox dərəcədə rast gəlinməkdədir. Onların bəziləri dekorativ bəzək elementi kimi məişətə daxil edilsə də, bəzilərindən həqiqi mənasında əməli şəkildə istifadə edilməkdədir.

Hazırda yaranan yeni dəyişikliklər söyləməyə imkan verir ki, müasir yaşayış evlərinin daxili sahmanında ənənəviliklə müasirliyin vəhdəti kifayət qədər saxlanılmış, xalqımız öz keçmiş maddi-mədəni dəyərlərini qorumaqla yanaşı, baş verən müasir yenilənmələri də dövrün tələbi kimi qəbul etməyi bacarmışdır. Beləliklə, göstərilən nümunələr müasir xalq yaşayış evlərinin interyer tərtibatında ənənəviliklə müasirliyin vəhdətinin bariz göstəriciləri olub, yaşayış evlərinin daxili sahmanında etnomədəni varisliyin qorunub saxlanmasında başlıca rol oynayır, xalqın minilliklər boyu qazandığı empirik bilikləri, tikinti təcrübəsini bu günün və gələcək nəsillərin mədəni irsi kimi davam etdirilməsinə hədəflənir.

Şübhəsiz ki, mədəni hesab olunan hər bir xalq özünün tarixi keçmişinin layiqli etnomədəni dəyərlərini qorumaqlı, yeri gəldikdə onlardan yaradıcı surətdə istifadə etməli, bu dəyərlərin qədir-qiymətinə praktik əməllərində göstərməyə çalışmalıdır. Tikinti təcrübəsində də, yaşayış evlərinin interyer tərtibatında da bunları müasir dövrümüzdə gerçəkliyi ilə görmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə, II cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, 449.
2. Mustafayev A.N. Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2009, 232.
3. Mustafayev A.N. Şirvanın maddi mədəniyyəti. Bakı, Elm, 1977, 158.
4. Şamaxı (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Aspoliqraf, 2013
5. Vəliyev F.İ. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat) Bakı, Şərq-Qərb, 2010, 307.
6. Джафарзаде И.М. Древнейший период истории Азербайджана (по археологическим данным) // Очерки древней истории Азербайджана. Баку: Изд-во АН. Азерб. ССР. 1956.
7. Велиев Ф.И. Некоторые этнографические особенности поселений городского типа в Азербайджане в XIX в. // Археология, этнография, фольклористика Кавказа (Материалы конференции). Баку, Нурлар, 2005.
8. Мехтиев А.М. Народная жилища Азербайджана: с древнейших времен до начала XX века. Тебриз, 2001.
9. <http://beyleqanli.az/az/chapter.html?id=64>
10. <https://az.wikipedia.org/wiki/Buxari>

MÜASİR ŞƏHƏR YAŞAYIŞ EVLƏRİNDƏ İNTERYER TƏRTİBATI: ƏNƏNƏVİLİK VƏ MÜASİRLİYİN VƏHDƏTİ

Abbaszadə Nərmən

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan xalq yaşayış evi fondunda qərarlaşan ev tiplərinin daxili tərtibatında ənənəvi Şərq arxitekturasına məxsus sadəlik göstərilir, onların forma, plan quruluşu və tiplərindən asılı olaraq interyerindəki müvafiq dəyişikliklər diqqətə çatdırılır. Məqsəd evlərin daxili sahmanında olan dəyişikliklərdə xalqın sosial-iqtisadi və mədəni səviyyəsi, ənənələri, təsərrüfat fəaliyyətinin istiqaməti, maddi-texniki imkanları və s. amillərin həlledici rolunu müəyyənləşdirmək, ənənəvi interyer tərtibatının müasir şəhər evlərində təzahürünün günümüzdəki reallıqlarını tədqiq etməkdən ibarətdir.

Müasir şəhərlərdə yaşayış evlərində interyer tərtibatı, daxili sahmanın etnomədəni xüsusiyyətləri aşkar edilərək, bu sahədə ənənəviliklə müasirliyin qarşılıqlı vəhdəti müəyyənləşdirilir. Yaranan yeni dəyişikliklər söyləməyə imkan verir ki, müasir yaşayış evlərinin daxili sahmanında ənənəviliklə müasirliyin vəhdəti kifayət qədər saxlanılmış, xalqımız öz keçmiş maddi-mədəni dəyərlərini qorumaqla yanaşı, baş verən müasir yenilənmələri də dövrün tələbi kimi qəbul etməyi bacarmışdır.

ВНУТРЕННИЙ ПОРЯДОК В СОВРЕМЕННЫХ ГОРОДСКИХ ЖИЛЫХ ДОМАХ: ЕДИНСТВО ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТИ

Аббасзаде Нармин

АННОТАЦИЯ

В статье показана простота традиционной восточной архитектуры во внутреннем оформлении типов домов, представленных в фонде азербайджанского народного дома, приводятся соответствующие изменения в их интерьере в зависимости от их формы, планировки и типов. Цель состоит в изменении внутреннего содержания домов в соответствии с социально-экономическим и культурным уровнем населения, традициями, направленностью хозяйственной деятельности, материально-техническими возможностями и т.д. Определение решающей роли факторов заключается в изучении современных реалий проявления традиционной планировки интерьера в современных городских домах.

Оформление интерьеров в жилых домах в современных городах выявляет этнокультурные особенности их внутреннего содержания, определяя взаимное единство традиционализма и современности в этой сфере. Возникшие новые изменения позволяют говорить о том, что во внутреннем содержании современных жилых домов в достаточной мере сохранилось единство традиционализма и современности, наш народ сумел не только сохранить свои прежние материально-культурные ценности, но и принять происходящие современные обновления как требование времени.

INTERIOR DESIGN IN MODERN URBAN HOUSING: A COMBINATION OF TRADITION AND MODERNITY

Abbaszade Narmin

SUMMARY

The article notices the simplicity of the interior design of the types of houses located in the the background of the Azerbaijani people's house, typical of traditional Oriental architecture, and draws attention to the relevant changes in the interior, depending on their shape, layout and types. The purpose is to change the people's socio-economic and cultural level , their traditions, direction of economic activity, material and technical capabilities, etc. in the changes in the interior of the houses, to determine the decisive role of the factors, to study the current realities of the manifestation of traditional interior design in modern urban homes.

The interior design of residential houses in modern cities clarifies the ethno-cultural features of the interior, and the mutual unity of tradition and modernity in this area are determined. The new changes allow us to say that the unity of tradition and modernity in the interior of modern housing is quite preserved, our people, in addition to preserving their former material and cultural values, have been able to accept modern renovations as a demand of modern period.